

הלכות רופאים ורפואה

מתוך סדור בית יעקב להגרי"עבץ ז"ל

הקדמה קצרה

הגאון ר' יעקב עמדין — היעב"ץ — זכה לפרסם ספרים רבים בהלכה, בדקדוק, בפרשנות ובפולמוס (נגד השבתאות בכלל ונגד ר' יהונתן אייבשיץ בפרט). ידיעותיו עצומות היו לא רק בכל שטחי התורה וההלכה אלא גם ב„חכמות חיצוניות“ — מדעי הטבע והרפואה, לשון, היסטוריה ופילוסופיה. ביחוד כיבד והעריך את מדע הרפואה, כדבריו (שו"ת שאילת יעב"ץ, ח"א, סי' מא): „אמנם גם חכמת הטבע שאני, שהיא ודאי חכמה מותרת ומשובחת נצרכת להביט אל פועל ה' ומעשהו... וביחוד החלק ממנו הנכלל בחכמת הרפואה באשר היא חיי דברייתא“. יתר על כן, מעיד הוא על עצמו שאמנם למד בפועל ענייני רפואה: „חפצתי לדעת ולהשכיל בדברים הטבעיים וחכמת הרפואה ביחוד, להשתמש בו למלאכת עבודת הקודש, ביחוד במלאכת חכמת הרפואה ושמירת הבריאות“ (מגילת ספר, ורשה תרנ"ז, עמ' 96).

[ידיעותיו הרפואיות ושימושו בידיעות אלה להבנת ההלכה סוכמו ע"י הרב אברהם ביק (שאו"ל), בספר אסיא א', עמ' 293].
אחד החיבורים המפורסמים והחשובים של הגרי"עבץ הוא פירושו לסדור „בית יעקב“ (1745—1748, הודפס מחדש פעמים רבות).

פירושו זה על הסדור מכיל שפע עצום של דינים השייכים לתפלה יחד עם מבואות הלכתיים — קצרים וארוכים — לכל תקופות השנה ולהנהגות יזמיומיות. חלק נכבד מההלכות לקוחות מהשו"ע ומספרי ההלכה האחרים של הגרי"עבץ (בעיקר לחם שמים, מור וקציעה ושו"ת שאילת יעב"ץ), אך יש חידושים הלכתיים ורפואיים מקוריים בחיבור זה (בעיקר בהנהגת האכילה ותשמיש המטה).

בעבודה שלפנינו לקטתי מתוך הפירוש והמבואות את אותם הדינים והנהגות שיש להם השלכה לענייני רפואה והלכה.
השתמשתי בהוצאת לעמבערג, תרס"ד — ומיספור העמודים הוא לפי מהדורה זו של הסידור.

ד"ר אברהם שטיינברג

... (כ) הקיז דם מהכתפים ולא נטל ידיו מִפֶּחַד ז' ימים ואינו יודע ממה מִפֶּחַד (ואפשר דבפיאוקיס או באנקיס צריך ליטול) — (הנהגת הבוקר, סדר קימה וגט"י, ד' טז, ע"א).

... (ח) אם בשוגג או באונס שינה בא לידי קישוי וא"א להחזיק תורע, אם לא יסתכן אינו חייב ואינו רשאי מדינא לסכן נפשו כמו שאירע בא'.

שנתגבר והחזיק באמתו בכח המושך הזרע לאחור ומת. אבל במזיד צריך לסכן נפשו. (הנהגת הבוקר, סדר בהכ"ס, ד' יז ע"א).

בורא רפואות — בהוד. כי ממכה עצמה מתקן רטיה ובורא רפואה קודם למכה. זהו שאמר הכתוב ולא ידעו כי רפאתים בחבלי אדם, חבלים וצירים ונגעי בני-אדם לטובה הם כמש"ל בהקדמה. כי הדין כלול ברחמים ותכליתו רפואה גדולה. (פירוש לפיוט „לא-ל ברוך“, היכל, ד' ס ע"א).

המתפלל על החולה אומר זה קודם כי אל מלך, וי"א שעדיף לאמרו בשומע תפלה וכאן יתפלל רק במחשבה: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתשלח מהרה רפואה שלמה מן השמים רפואת הנפש ורפואת הגוף לחולה (פב"פ) בתוך שאר חולי ישראל — כי אל וכו' (בברכת רפאנו בשמו"ע, ד' סט ע"א).

רפאנו — תיבותיה כ"ז כמגין אותיות לה"ק. והוי"ה עם התיבה שהוא בחסד (ברכה זו ובי' הנמשכות הם ענפי בי' הראשונות). מה ראו לומר רפואה בשמינית, מתוך שניתנה מילה בשמיני שצריכה רפואה, לפיכך קבעוה בשמינית כשריפא רפאל את אברהם אמרו רופא חולים. הבן איך נתכונו הדברים שאמרתם שהברכה היא במדתו של אברהם אבינו ע"ה. וכן מוכיח מה שקבעו סמוך לחתימת הברכה לשון רחמים, רחם גי' אברהם (שם).

ריני מילה

ב. עובר (וכן עוברה) אסור להמיתו, וצריך קבורה, ומשנעקר לצאת הוא כילוד לכמה דברים. ישבה אמו על המשבר ומתה, מחלל שבת ומציאו (בידוע שכלו חדשיו) שמא חי הוא. ג. נולד בשבת עושה לו כל צרכיו. מרחיצו ומולחו וטומן השליא ומישר אבריו וחותרו טבורו (והיכא דאפשר יעשה ע"י נכרי), וכ"ז בכלו חדשיו. אבל בן ח' חי ואפילו ספק בן ז' שלא גמרו שערו וצפרניו אסור לטלטלו בשבת (י"א עד שיהא בן כ'), אבל אמו שוחה עליו ומניקתו (אות ברית, ד' צז, ע"א).

א. טעם מצוה זו כדי להחליש את האיבר וכח הקישוי ולחסר ההנאה ולמעט המשגל ולעשות אות קבוע בבשר לאות ברית ויהא לעומת היחוד אות גשמי שיקבצם ובאות זה נקרא תמים ונכנס באמונת הייחוד ובברית אברהם אבינו והוא עדות על הייחוד והאמונה, וכלי זיינו של הש"י הוא שם שדי והמהול חתום בבשרו שם זה... וגרי הוא חגור כלי זיינו של הש"י, ובזהר אמר ר"א זכאין איגון ישראל דקב"ה אתרעי בהון מעמין דפלחין למוריא דיהיב לן אות קיימא דא...

יז. קטן שהוא ירוק (כל מיין ירוק כזהב או כרתי או כחול) או אדום לא ימול עד שיחזור למראה שאר הקטנים. ותינוק שלא קשרו טבורו כראוי ויצא דם רב אין למולו עד שיתחוק ויבוא לו דם אחר. ויזהר מאד מלמול ולד שבו חשש חולי.

יח. חלה כל גופו (כגון אשתא צמירתא) והבריא, ממתין לו משנתרפא ז' מעת לעת ומל אותו ואין חילוק בין גדול לקטן. ואם חלה בא' באיבריו כגון כאבו עיניו מעט (ובכואבין הרבה עד ששותתין דמעות או דם או שהיה בו ריר מתחילת חוליו הוי כחולי כל הגוף) וכיוצא, מל אותו מיד כשיבריא והוא שחזר לאיתנו הראשון ממש, ואם הבריא ביום ה' ימול אז והמחמיר להמתין עד מחר אין תופסין אותו, וזה בין ביום הבראה דחולי קטן או בן' להבראתו דחולי גדול, וי"א שימתין למחר.

יט. אשה (אפילו הבנים מב. אנשים, וכן איש שמתו ב' בניו מב' נשיו) שנתנה למול בנה ראשון ומת (מחמת המילה כל שלא הבריא אחר המילה ומת), שני ומת, לא תמול הג' (וה"ה הד' וה') עד שיגדל ויתחוק כוחו. עברה ומלה עתידה ליתן הדין. וכן מלה בנה ומת, וגם אחותה (בין מהאב בין מהאם) מלה בנה ומת, שאר האחיות מהאב או האם לא ימולו בניהם עד שיגדלו. ותינוק בן ג' שנה שלא נימול עוד לפי שמתו אחיו מחמת מילה בת', אם רואין אותו שהוא בריא וחזק כשאר בני ג"ש ומראה פניו צהוב ולא ירוק ימולו אותו ביום ז' האויר. ואיש ואשה שמלו בניהן א' וב' ומתו מחמת מילה וגירשה ונשאו לאחרים וילדו בנים — לא ימולו עד שיגדלו...

כב. אסור למול נכרי אפילו בחול, ושלא משום רפואה (ובדאיכא משום איבה שרי בכל גוונן, וי"א דכשרואין שמכוין הנכרי לרפואה כגון שצריך לתתוך ערלתו מפני מכה) מותר...

לז. בימי התלמוד אם לא היו רוחצין הילד בחמין לפני המילה ואחריה ובג' למילה היה מסוכן וכשנצרכו להחם בשבת לרחוץ לפני המילה היה דינו כתיקון האיזמל, ואם לרחוץ אחריה היה דינו כשחיקת סממנים, וכן בג' למילה שבשבת החמו אפילו ע"י ישראל כשלא הכינו מער"ש. ועכשיו לא נהגו כלל ברחיצה בקצת מדינות. ודינו שם לרחוץ בשבת כשרצו כרחיצת כל אדם שאסור אפילו בשהוחמו מבע"י (ופניו, ידיו ורגליו מותר). ובמדינות אלו נהגו לרחוץ לפני המילה כשהחמו מער"ש, ובליכא — לא יחם, ומביא משל נכרי ולאחר המילה במו"ש. וכשיום ג' בשבת ורואין שצריך לרחצו מכינים מער"ש וירחצוהו בשבת, ולא ישרה סדיו, או ישימו נכרי במים...

לח. לא ישחוק סממנים ולא יעשה אספלנית, ולא טורף יין ושמן. לא שחוק מער"ש לועס בשיניו דרך שינוי ונותן. לא טרף מער"ש גותן זה לעצמו וזה לעצמו, וכן לשאר חולה אפילו לא ידע מער"ש שיצטרך לערב לו יין ושמן לא יערב בשבת כשאין סכנה...

מח. נולד בחודש הז' נמול בשבת אפילו לא גמרו שעריו וצפרניו וכן נולד בח' וה"ה בספק בן ח'. אך בזה לא יחלל עליו השבת בשאר דברים אא"כ

גמרו סימניו. וי"א דנולד בח' אין גמול בשבת רק בגמרו סימניו. וספק בן ח'
או ז' אם גמרו סימניו נימול בשבת ומחלל עליו גם בשאר דבר, ואם לאו
אין נימול בשבת...

(אות ברית, הלכות מילה, ד' צט ע"ב ואילך)

דיני פדיון הבן

ה. בן ח' חדשים שהוציא ראשו והוא חי והחזירו ומת, או בן ט' שהוציא
ראשו (וכן רוב פדחתו) אפילו אחר שמת והחזרו ואח"כ יצא אחיו בן קיימא —
פטור. והמפלת כמין בהמה היה ועוף שחצי פרצוף פניו דומה לצורת אדם
או סנדל (חתיכת בשר בצורת סנדל) או שליא (הכיס שהעובר מונח בו) או
שפיר מרוקם (חתיכת בשר שבה גורת אדם) וכ"ז שאין איבריו מרוקמים
אינו פוטר. ואפילו בזה"ז סומכין על זה. ואפילו לא הבחינו לראות אם
מרוקמין אינו פוטר (וי"א דפוטר), ואפילו נכרי מסל"ת שהיו מרוקמין אינו
נאמן. ואם ראו נשים שהיה מרוקם פוטר וי"א דלא. אך הרוצה לחוש לספק
ברכה יברך בלי שם ומלכות ושהחיינו יברך הכהן ויציא לאב...

ו. ...ויוצא דופן והגולד אחריו כדרכו פטורים, וולד שיש בו ב' ראשים
חייב ב' סלעים, וכ"ש ולד גמור שבו טריפות ודאי או שנעשה טרפה אחר
שנולד וחי בו שחייב בפדיון. (הלכות פדיון בכור, ד' קד ע"א).

א. ד' צריכים להודות... חולה שנפל למטה (יותר מג' ימים, או חולה
במכת חלל שיש בו סכנה, וי"א דוקא בחולי של סכנה, מיהו אשתא צמירתא
ודאי חשיבא סכנתא וה"ה לכל דבר שמחללין עליו שבת) משנתרפא והולך על
משענתו...

ב. גם הנשים לא יולולו בברכה זו... (ולפ"ז פשוט שכל היולדות כשעומדות
מלידתן, חייבות בברכה זו ולא ידעתי למה ועל מה הקלו בה)...
(בית נתיבות, דיני ברכת הגומל, ד' קיב ע"ב)

א. בהנהגת האוכל לפני אכילתו

א. כלל גדול אמרו באכילה ובבריאות הגוף כ"ז שאדם מתעמל וידע
הרבה ואינו שבע מאד אין חולי בא עליו ואפילו אוכל מאכלים רעים; ב. ע"כ
ת"ח חלשים לפי שאין להם יגיעה ותנועת הגוף כמו שאר העם העוסקים
במלאכה כי הם שוקדים על הספר, ולזה נקראת התורה תושיה שמתשת כח,
ומאן קצירי ומריעי רבנו; ג. מ"מ צריך הת"ח להשכיל בכל דרכיו לחוש על
שמירת בריאותו החביב ביותר ולא יאכל עד שילך קודם אכילה עד שיחום
גופו, או יעסוק במלאכה עד שייגע ויזיע מעט כדרכה ורב ששת (גיטין 10),
דעסק בכשורי, אך לא ייגע הרבה כי יחליש כוחות הגוף והעצבים ויישב
רטיבות האיברים, אלא ייגע מעט כדי שיתחממו מעיו ואיבריו. ובוה יתחזקו
איבריו ויתחזק חום הטבע לעכל ולהוריד השמרים מן הבטן אל המעיים

ויתפשט הגוף, וז"ש בויעת אפיך תאכל לחם ונאמר ולחם עצלות לא תאכל, ואמרו (גדרים מט) גדולה מלאכה שמחממת ומכבדת בעליה. ואחר שנתחמם בעטק ובמלאכה ישקוט וינוח מעט עד שתתישב גפשו באוכל, ואם רחץ בחמין שוהה מעט ואח"כ אוכל.

ב. פמצב האוכל

לעולם שיאכל אדם ישב במקומו או מיסב על שמאלו ולא יהלך ולא ירכב ולא ייגע ולא יזעזע גופו ולא יטייל עד שיתעכל המזון שבמעיו ולא ישן סמוך לאכילה.

ג. בעת האכילה

א. כבר מבואר בדבחינו למעלה שלמדנו חז"ל (ברכות סב) שיאכל האדם כשירעב וישתה כשיצמא ולא ימתין עד שתעבור החפיצה כי יגרום חלישות כח הטבעי. וכשהוא שבע ורוה לא יאכל ולא ישתה, כי יביא עליו חולאים קשים ועת האכילה הקבוע שהורנו מלמדנו להועיל היא הראויה לסתם בני-אדם וכך יפה להם בלי ספק אע"פ שלעג החוקר על הקובעים עת לאכילתם כמו לתפלתם כי גדול כח ההרגל כמו שיוכל ללמד טבעו להוצאת המותר בשעה קבועה, כך יוכל ללמדו בלקיחת החסר בעתו ולא יעבור אם אפשר כדי שלא יטרד כל עת בשבר רעבונו; ב. אכן היוצא מהסדר בשוה המרגיש שעדיין לא יצא המאכל מאצטמכותו בודאי יצטרך להמתין עד שינקה גופו תחלה כמש"ל ולא יאכל בלי חפץ ותאוה כנ"ל; ג. ע"כ בני אל חי שומרי עת התפלה להם יאות ג"כ קביעות עת לאכילה והסכימו רופאי הזמן שייתם עיכול בב"א בריאים (האוכלים מאכלים ממוצעים ומתעמלים בדרך המוצע) הוא לששת שעות וכ"ה בדין תורה (עי"ש בס"ד מר"ך סי' קפד) ולא יאכל בין סעודה לסעודה וטוב שישמיט סעודה אחת בשבוע.

ד. במהות האוכל

א. עיין במזגו ופרקי השנה ואקלימי המדינה ובימי ילדות בחרות וזקנה, על פיהן תהיה הגהגת האכילה ותשתנה באדם, במקום ובזמן ובעונה, כי בעלי האדומה והדמי לא ירבו לאכול הדברים החמים כתבלין ובשמים וטוב להם הדברים הקרים והחמוצים, וכן הדין בשוכני האקלימים החמים ובימי הקיץ ותקופת תמוז, אבל בעלי הליחה השחורה ימנעו מדברים הקרים אמנם השחוריי יבקש דברים מרטיבים מחממים בשוה ובעל הליחה יאותו לו דברים חמים מיבשים ביותר; ב. דעת לגבון נקל להתנהג בדעת ובתבונה לעמוד בהיפך נגד ההיפך ככה למצב מדינה ומדינה ועתות השנה והזקנה לאכול בעת ובמקום שהאוויר חם דברים מקררים ובחום האוויר בהופכו. ולמזג השוה ואויר שוה וזמן שוה יאות כל דבר שוה חם ולח...

א. נחלקו הרופאים מה ראוי להקדים וסוגין דעלמא כהסכמת הר"מ ז"ל (הל' דעות פ"ד) להקדים דבר הקל להתעכל ולאחר הקשה וכבד להתעכל; ב. דברים המשלשלים את בתי מעיים כגון ענבים, אפרסקים, אגסים רכים ואבטיחים ודלועים ותותים (הם קירש"ן מתוקים) אוכל אותם קודם אכילתו ולא יערבם עם המזון אלא שוהה מעט עד שיצאו מבטן העליון ואוכל מזונו. ודברים שמאמצין את בני מעיים כגון רמונים ופרשים ותפוחים חמוצים ותותים חמוצים אוכלים תכף אחר מזונו ולא ירבה לאכול מהם. והרצפה לשמור בריאותו לא יאכל הרבה מתבשילים שונים בב"א ויבחר ביזתר דק וממהר להתעכל; ובכאן אכלול תואר האכילה; ג. לא ילעוט שום דבר מאכל בלי לעיסה כי הוא עושה עיכול ראשון ויקל עליו בשול האצטומכא. גם בזה יהא נשמר מלבלע שום דבר מזויק...

ו. בכמות האוכל

א. כבר נ"ל מדברי חז"ל (גיטין ע) השמירה ממילוי הגוף וכי הוא סבת רוע העכול והשחתת הגוף. ואם היה האדם מנהיג עצמו בכמות המאכל כמו שמנהיג לבהמתו היה נמלט מחלאים רעים; ב. וראוי למעט מכמות המאכל בזמני החום ובאוויר החום, לפי שהעכול בו תלוי לחלישות כח הטבעי שבגוף שחום האויר מושך אליו חום טבעי מהגוף, הבל מוציא הבל, אבל בזמן הקור ובארצות הצפוניים הקרים יוכל להרבות קצת בכמות מאכלו; ג. וכן בימי בחרות יקה כמות הראוי לעכולו שהיה בתוקף כוחו מה שלא יאות לילד לזקן, שהחום הטבעי בהם חלוש; ד. אמנם כ"ו שהאדם גדול ראוי ללקיחת מזון יותר לפי שאז צריך כמות שיספיק גם לגידול האיברים וכן היגע צריך לכמות יותר.

ז. בשתיית היין

א. היין הוא מגדל חום הטבעי ומטיב העכול ומחזקו; ב. הוא צרי הגוף, בריש כל אסון אלא חמרא מסעד סעיד; ג. יש שותהו וטוב לו וכי חמרו וריחני פקחין ויין ישמח לבב אנוש ויצהיל הפנים כששותה ממנו במידה ומתיישב ביינו לשרות אכילתו, אבל יש שותהו ונעשה רש בגופו כי יכבה חום הטבעי לא זכה משממו ויפסיד המוח ויחשך אור השכל מרוב חמימותו. והמשתכר ממנו מאבד עצמו וממונו לדעת משוקץ ומתועב יותר ממנו; ד. ואין ראוי לשותות יין לא קודם אכילה (כי אם מעט לפתוח בני מעיים) ולא בעת רעבון ולא אחר מרחץ זזיעה ולא אחר עמל ויגיעה אלא בתוך האכילה בשעור הראוי כדי שישרה אכילתו ולא הרבה שיצוף המאכל ע"פ האצטומכא, ולא יניחנו לירד לעומקה מקום הבשול ולא ישתהו על מאכל חד וחרף; ה. ויין השחור יאות למזג קר והלבן לחם והחזק אינו טוב כ"א ע"י מזיגה הראויה לו.

ח. בשתיית המים

א. המים הם המשקים הטבעיים לאדם ובריאים לגוף אם הם זכים וצלולים בלי תערובות חמרים עפריים וזרים וראוי לשתותם במידה לרוות הצמאון בלבד, אבל המרבה לשתות מהם יותר מכשיעור יזיק לו וכ"ש לבעלי מזג קר; ב. והמרגיש חלישות באצטמכותו או בכבד או בעצבים יפרוש מהמים הקרים; ג. ואין לשתותם על הצום ולא קודם אכילה ולא בתוך האכילה ולא תיכף אחר האכילה עד שיתחיל המאכל להתעכל, ובארצות הצפוניים הללו שתיית המים הפשוטים מוזיקה לטבע אנשי הארצות, לכן למדו טבעם למצוא עשיית שכר השעורים לשתיה והוא טוב לגוף הבריא, והחלוש יצטרך למזג מי שתייתו במעט יין או ישרה מי בשול טייא וקאפע.

ט. בהנהגת האוכל אחר הפעולות מתנועות נפשיות.

א. צריך האדם לידע אותם ולהזהר בהם. ואלו הן: הכעס, הפחד והדאגה והשמחה, שהם פעולות הנפש; ב. הכעס הוא תנועת הרוח החיוני מתוך הגוף לחרצה לו, ולכן דפק לבו קטון וחלוש (ומוריש קדחת וימית) וכח המעכל חסר מאד. לכן ישמור מלאכול והוא כועס עד שישקוט ותנוח רתיחתו ותתקרר דעתו ובכלל יזהר האדם שלא יאכל בעודו מתפעל מאיזה תנועה נפשית שתהיה, כי הטבע או מתעסק בתנועה זולת העכול וישוב לו המאכל מזיק נוסף על התפעלות הנלחם בו. והכועס אל יהא כעסו חזק וארוך ולא חלש וקצר, כי הא' ממידות זאבי היערות והב' ממידות הנערים, ורוב הכעס בא מחוס טבעי נוסף, ויזיר עצמו מן היין וכל דבר המשכר ומעורר החום והדם, וירגיל עצמו בדברים המקורים מרטיבים ממזגים החום ביותר; אולם הפחד יוריש לגוף רעדה וקרירות כי הלב מפחדו ימשוך אליו החום הטבעי, לכן דופק לבו גדול מאד ויכול להסתכן באוכלו והוא מפחד, ואם יצטרך לסעוד יבחר במאכלים קלים מזוגים ומעטי הכמות; ד. והדאגה תפעל בזמן מה שיפעל הפחד בבת אחת (הוא שוט ימית פתאום בחזוקו), והדאגה היא מיתה מתמדת (ואמר בן סירא, לא תעיל דויה בלבך דגברין גברין קטיל דויה) ממסה הלב ומכבה החום הטבעי ומפלת תאוה המאכל, לכן לא יאכל אדם לחמו בדאגה ויגון, וישמור עצמו מכל עצבון בעת אכילתו. והיין המזוג יפה למרי נפש שלא נברא אלא לנחם אבלים המתגוללים בדמי יגונם, ויבחר לאכול המאכלים המסעדים והריחניים משמחים הלב; ה. והשמחה הממוצעת תגדל החום הטבעי ויתחזקו כוחות האיברים לפעול פעולותיהם כראוי ויתעכל המזון עכול טוב בקלות, וייטב מראה הפנים לב שמח ייטב גהה. ויחזק אור העינים וכל ההרגשות ויתחזק אור השכל. לכן יש לאדם לשמוח בחלקו כל ימי חייו הבלו ולא יבקש יתרונות. אמנם רבוי השמחה יזיק הרבה ואם יהיה חלש בנין גופו אולי תמיתנו, כי יצא החום הטבעי לשטח הגוף ויתקרר הלב פתאום וכמ"ש מעשים בתלמוד, וע"ז נאמר ולשמחה מה זו עושה. לכן ירגיל האדם תכונות טבעו בדרך הממוצע שלא יתפעל מאד בהתחדש עליו מקרה לטוב ולמוטב ויזכור כי אין שם שמחה קיימת בחיי

ההבל האלה, ולב חכמים בבית אבל ... זו. אכן כל זה לא נאמר ונסדר אלא לגוף הבריאה והשוה בטבעו ומנהגו קודם שנתקלקל מזגו, אבל החולה י"ל דרכים אחרים לעזור לו לחזור לבריאותו בעזר הרפא חנינם ית' ומי שנפסד טבעו ע"י הנהגה מקולקלת יוצאת מהשיווי זמן רב שנשתרש בו ההרגל שנעשה טבע שני לא ימהר להכריח טבעו לקצב אחר כי יותר קרוב להפסד מן השכר, שינוי וסת תחילה לחולי מעיים, והכפרי אם יאכל תרגולים ושאר מאכלים קלים ובכמות מועט, בלי ספק יחלש, כמו שהמעונג ורך הטבע אם יאכל מאכל הכפרי יחלה בודאי, וכן אם ייגע עצמו במלאכה כבדה, והכפרי בהיפך, אכלוסיי דמחזוא אם לא עבדי חלשי; ... ט. וכן הרוצה לשוב אל המנהג הטוב ולעזוב מנהגו הרע מעט מעט יגרשנו ויטה עצמו לצד הישר א' לא' עד ששיגנו ויחזיק בו ולא יעזבונו.

(כסא שן, הנהגת הסעודה. ד' קיג ע"ב — קיד ע"א).

א. לא ישן כשהוא רעב או צמא, ולא ישן תיכף אחר האכילה כמו שלמדנו חז"ל (ב"מ קיב) ג"כ בהלכות סדור בעל חוב. ולא ישן במקום חם ביותר ולא בקר ביותר, ויהיו מראשותיו גבהים, ויפשוט מלבושיו מעליו ... ה. ריבוי השינה מזיק מאד לטבע והבינונית טובה ובריאה ... יב. לא ישמש מתוך הרהור תאוה רעה, מוטב שיכבוש יצרו וינעוץ צפרניו בארץ. וכן יעשה כשאין אשתו עמו כשבא לידי חמום ... ואם א"א לו להתחזק הזרע אם לא יכניס עצמו בסכנת נפש ג"ל שאינו מחוייב ולא רשאי להמית עצמו בשביל כך, כמו ששמעתי שאירע לאדם כשר מקרה בלתי טהור ונתגבר והחזיק באמתו בכח המושך הזרע לאחור ועשה גבורה גדולה ומת בסבה זו ר"ל, אשרי לו שמסר עצמו למיתה שלא לעבור על רצון קונו הוא שכר על כוונתו הטובה, אמנם אינו משורת הדין (עיין ש"י סי' מג), ואם רשאי אדם להחמיר על עצמו בכך וכיוצא בו, עלח"ש פ"ק דברכות ובש"י. אכן העושה במזיד בודאי צריך למסור עצמו על כך, ועליו אמר ר"ט (גידה יג) מוטב תבקע כרסו וגו'.

(סדר שכיבה, ד' קלא ע"ב — קלב ע"א)

דיני תשמיש המטה

פ"ג: במהות החבור

א. דע כי החבור הנעשה כראוי ובזמן הראויה הוא ענין קדוש ונקי ואל יחשוב אדם כי בחבור יש גנאי וכעור חלילה חלילה, כי החבור נקרא ידיעה, ולא לחנם נקרא כך כאומרו והאדם ידע את חוה אשתו, וזהו סוד. כי טפת הזרע כשהיא נמשכת בקדושה וטהרה נמשכת ממקום הדעת והבינה שהוא המוח ... ולכן ראוי להם להתנהג בחבור בקדושה כמ"ש בס"ד. ואם לא עשו כן שכינה מסתלקת מביניהם ...

א. כתיב ויברך אותם אלקים לאמר פרו ורבו, וכתיב לא תוהו בראה לשבת יצרה, הרי הזהיר הכתוב על הפריה ורבייה ולכן יש שכר הרבה בדבר. והמפסיד שכרו בקלקול ובגועל מחשבתו ראוי להקרא בער כסיל ופתי. ב. ועתה יש לנו לדעת ולהבין איזהו הכוונה הנכונה באותו מעשה ונחלקות הכוונות על המעשה הזה לארבע, והן נכוונות ומעולות ובשלישה מהם עיקר קיבול שכר וברביעית שכר מועט מהשלושה; ג. הראשונה היא אותה שהכוונה בה לפ"ו בלבד לקיים המצוה ולפרוע חובו והיא הנכונה שבכולן; ד. השנייה לתיקון תולד בששה חדשים אחרונים שהתשמיש יפה לו שמתוך כך יצא מלובן ומזורז גם זו הכוונה נמשכת בכונת פ"ו הואיל ויש בו תקון לולד; ה. השלישית אין בה לא זה ולא זה אלא שהאשה משתוקקת אליו והוא מכיר בה שמשדלתו בדברים, וכן בעת צאתו לדרך או בעת בואו מן הדרך שאז ודאי היא משתוקקת אליו, גם בזה יש קיבול שכר כדלעיל; ו. והרביעית שהוא מתכוון לגדור עצמו בה שלא יתאוה לעבירה כשרואה את יצרו מתגבר עליו ונתאוה לדבר זה ואולי יחלה אם לא ישמש, גם הכוונה הזאת יש לה שכר, אך לא כראשונות כי שמא היה יכל לדחות את יצרו ולעמוד נגד תאוותו ואמרו ז"ל איבר יש באדם משביעו רעב וכו'...

(מוסך השבת, חדר המטות, מיטות כסף, הנהגת ליל שבת,

ד' קנח ע"ב — קס ע"ב)

[וראה באריכות, שם, פרטי דינים, מוסר והנהגות רצויות בכל ענייני

תשמיש המטה]

הלכות שבת

י. וכיוצא בדבר בקושי התירו לבקר חולים ולנחם אבלים בשבת ודקדקו כמו כן לשנות בדבורו אליו. המבקר חולה לא יבקש רחמים כמנהגו בחול אלא כך צריך לומר: שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבוא ושבתו בשלום... לא. וצורכי חולה שאין בו סכנה אומר לנכרי ועושה.

(מוסך השבת, בית המדרש, ד' קפג ע"ב — קפד ע"א)

הלכות קידוש החודש

י. הסומא חייב לדברי רש"ל ולהריק"ש פטור. ונ"ל דמספקא לא נפיק ולכל ספק ברכות להקל. ונראה שיש לו לברך בלי שם; יא. וכן אני אומר בטומטום ואגדרוגינוס ומי שחציו עבד וחציו בן חורין, כל הני ספקי גינחודי דינייהו הכי...

ח. אכל כזית מצה בעת שטוחו ונתרפא בשעת חובה — חייב לאכול לאחר שנתרפא.

(שער המפקד, נתיב ח', מצה, ד' רג ע"א).

ו. בק"ק אשכנזים לא נהגו לאכול צלי ומחמירין אף בצלי קדר, ולצורך חולה ודאי מותר.

(שם, נתיב י', שולחן, שם).

יז. ...כהן שיש בפניו, בידיו, ברגליו מומין, לא ישא כפיו אא"כ הוא דש בעירו שהכל מכירים בו באותו מום שרי. יא. אכן בסומא משתי עיניו תמהתי על פשיטות הוראת השו"ע להיתר ועי"ש בס"ד בחבורי הנ"ל.
(שער המפקד, בית אהרן, דיני נשיאת כפים, ד' רנו ע"ב).

יא. אין חילוק בין י"ט ראשון לי"ט שני של גלויות אלא לענין מת ולצורכי חולה שאין בו סכנה (בדבר שבות בלבד) ...
(שער המפקד, מבוא ז', ד' רסב ע"א).

ב. עוברות ומיניקות פטורות (מד' התעניות) אפילו אינן מצטערות, ואם רוצות להחמיר על עצמן רשאיות; ג. אבל אם מצטערות הרבה אין רשאין להתענות; ד. כתבתי בחבורי שאינה נקראת מעוברת אלא משהוכר עוברת; ה. מ"מ אם מצטערת הרבה פטורה, מיהו דוקא אחר מ' יום של יצירת הולד; ו. אבל קודם זה הרי היא ככל הנשים.
(שער החרסית, חרד ב', ד' שי ע"ב).

הלכות ט' באב

ב. עוברות ומיניקות מתענות ומשלימות בו כמו ביה"כ; ג. חיה כל שלשים יום וכן חולה שצריך לאכול א"צ אומד, אלא מאכילין אותו מיד; ד. מיהו אחר ז' לילדת אם אינה מרגשת צער גדול יכלה להחמיר על עצמה, זולת זה אינה רשאית.

(שער שלכת, ארובה א', ד' שיב ע"ב).

ז. חולים וקטנים שהגיעו לחינוך שאכלו בט"ב אומרים נחם בבונה ירושלים.

(שער שלכת, חלון ג', ד' שיג ע"ב).

הלכות יום הכפורים

פרשה ז: דין עברה ומניקה

א. כדינן בט"ב; ב. עזברה שהריחה ונשתנו פניה, אע"פ שלא אמרה צריכה אני (וגם לא אמרה איני צריכה) לוחשין לה באזנה יוה"כ היום, אם נתקררה דעתה מוטב, ואם לאו — מאכילין אותה מעט עד שתתישב דעתה; ג. וכן כשאמרה צריכה, אפילו לא נשתנו פניה; ד. ודוקא עזברה, אבל בשאר אדם לא מהניא אמירה גרידא, אלא אם הריח ופניו משתנות מאכילין אותו; ה. יולדת תוך ג' לא תתענה כלל אפילו אמרה איני צריכה. ומאכילין אותה פחות פחות מכשיעור; ו. מג' עד ו', אמרה צריכה מאכילין אותה; ז. מכאן ואילך הרי היא ככל אדם; ח. ימים אלו אין מונין אותם מע"ל שאם ילדה בו' תשרי לעת ערב, אפילו אינו אלא שעה, נחשב ליום שלם. ואין מאכילין אותה ביו"כ אם לא אמרה צריכה אני. כיון שנכנס יום רביעי ללידתה מקרי לאחר ג'.

פרשה ח: דין החולה שצריך לאכול

א. אם יש רופא בקי אפילו הוא א"י (או אשה בקיאה) שאומר אם לא יאכילוהו אפשר שיסתכן — מאכילין אותו על פיו ואצ"ל שמא ימות; ב. אפילו החולה אומר א"צ שומעין לרופא; ג. ואם החולה אומר שצריך, אפילו מאה רופאים אומרים א"צ — שומעין לחולה; ד. רופא אומר צריך ורופא אומר א"צ — מאכילין, וה"ה לשנים נגד שנים; ה. ואם שנים אומרים צריך, אפילו מאה אומרים א"צ, ואפילו החולה ג"כ אומר א"צ מאכילין; ו. וה"ה לחולה ורופא, שאפילו מאה רופאים אומרים א"צ, שומעין לחולה ולא חיישינן למאמין לרופא; ז. אם חולה ורופא אומרים א"צ ורופא אומר צריך או שהחולה א"א כלום והחד אומר צריך ושנים אמרים א"צ — אין מאכילין אותו; ח. אם החולה אומר א"צ והרופא מסופק — מאכילין; אבל הרופא אומר א"צ החולה אומר איני יודע — אין מאכילין; י. רופא שאינו מכיר החולה הרי הוא כאדם בעלמא, שאין דבריו מעלין ולא מורידין. וביולדת מהימנוגן לנשים הבקיעות בה; יא. מיהו אם נחלש עד שנראה לרוב בני אדם שאצלו שהוא מסוכן אם לא יאכל — מאכילין; יב. כשמאכילין אותו מאכילין מעט מעט שלא יצטרך לשעור, הלכך מאכילין כשני שלישי ביצה בינונית וישוה כדי אכילת ארבעה ביצים; יג. והשתיה — יבדקו בחולה עצמו כמה הוא נראה מלא לוגמיו שלו אם מסלקו לצד א' וישקוהו פחות משעור ההוא. וישוה בין שתיה לשתיה כדי אכילת ד' ביצים ולפחות כדי שתית רביעית; יד. ואם אמדוהו שאין שעורים הללו מספיקים לו, או שהחולה אומר כן, או אפילו נסתפק בדבר — מאכילין ומשקין כל הצורך מיד; טו. מי שאחוז בולמוס מאכילין אותו עד שיאורו עיניו. אין שם מאכל של היתר מאכילין אותו דבר איסור, הקל הקל תחילה; עש"י סי' קלה; טז. היה צריך לבשר ובשר נבלה מוכנת — שוחטין לו ואין מאכילין אותו נבלה; יז. אבל היה

צריך לאכילה לאלתר ושחיטה מתאחרת — מאכילין אותו הנבלה; ית. היו צריכים לחמם לו יין ימלא ישראל הכלי ויחום הא"י היכא דאפשר; יט. ודוקא כשאין החולה קץ ביה דאל"ה א"צ לחזור אחר א"י כלל; כ. חולה שאוכל ב"כ א"צ לקידוש וא"צ לחזור אחר לחם משנה ואם יש לו ב' ככרות יפה לו לבצוע עליהם, עמו"ק, ואם יכל לברך בה"מ מוכיר י"כ ביעלה ויבוא, ואם שכח נזכר משפטא בכסא שן.

(שער העין, שער העליון, דיני ערב יום כפור, ד' שלח ע"ב — שלט ע"א).

הלכות סוכה

ד. חולים אפילו אין בהם סכנה ומשמשיהם פטורים. והמקוץ דם או משלשל לרפואה פשיטא דפטורים אם הזמן קר.

(שער העין, שער תחתון, הלכות סוכה, ד' שוב ע"א)

ז. אך החלוש שמויק לו השכרות פשיטא שאינו מחוייב בכך (לבסומי כפוריא עד דלא ידע). גם לא המשתטה ביינו ואין בו מדעת קונו...
(שער הדגים, מגילה עפה, דיני פורים, ד' שפה ע"א).

הלכות רפואה ובקור חולים

א. לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה שאם חלה אומרים לו הבא זכות והפטר. והחש בראשו יהי דומה בעיניו כמי שניתן בקולר. עלה למטה ונפל למשכב כמו שהעלוהו לידון דיני נפשות שאם יש לו מליצים גדלים ניצל ואם לאו — לאו. ומליצי אדם הם תשובה ומע"ט ואפילו תתקצ"ט מלמדים עליו חובה וא' זכות — ניצול (תכ"א); ב. מי שיש לו חולה בביתו ילך לחכמים ויבקש עליו רחמים. והמנהג לתת צדקה עבורו ולברכו בבית"כ. והמסוכן מברכין אפילו בשבת ויו"ט ופעמים משנים שם החולה (יו"ד של"ה); ג. התורה נתנה רשות לרופא שירפא ומצוה היא עליו (כשבקי ואין שם גדול ממנו, ואם לאו אסור להיות רופא וה"ז שופך דמים) אפילו יש להחולה רופא אחר. וכשמונע עצמו ה"ז שופך דמים. ואסור ליקח שכר החכמה רק שכר הטורח והבטלה. ואם היתנה בשכרו הרבה חייב ליתן לו (של"ו); ד. חולה שאינו מסוכן, שיכול לירפא בדבר היתר אפילו צריך שיהיו קצת להשיגו אסור לירפא בשום דבר אסור. ואם צריך דוקא לדבר האסור, אם צריך לאוכלו כדרך אכילת דבר זה אסור אפילו דאיסור דרבנן (ויש מתירים באיסור הנאה דרבנן, אך שלא יאכל וישתה האיסור) אבל שלא כדרך הנאתו, כגון שמערב בו דבר מר או לעשות רטיה וכדומה, מותר אפילו באיסור הנאה דאורייתא,

חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב. והמסוכן מתרפא בכל איסור חוץ מע"ן, גילוי עריות ושפיכת דמים (תכ"א); ה. מותר לרופא להקזיז דם ולמשש הדופק ושאר מקומות באשה אפילו באשת איש ובמקום תרפה; ובאשה נידה יחמיר כשאין סכנה ויש אחר בקי כמדהו. ובחולי מעיים האשה משמשת לאיש ולא בהיפוך; ו. לחולה שאין מי לשמשו רק אשתו נידה מותרת בשימוש שבלי נגיעה רק ע"י דבר אחר אפילו להקימו ולהשכיבו ולתומכו. אך תזהר מאד מהרחצת פניו ידיו ורגליו והצעת המטה בפניה. וכשהיא חולה אסור לשמשה אפילו בלי נגיעה רק בדוחק גדול שא"א למצוא אחר; ז. אסור לרופא להקזיז דם או לחתוך איבר לרפואה לאביו ואמו כשיש אחר, ואם לאו מקזיז וחותר כפי צורך הרפואה (שם); ח. מי שיש לו סממנים וחברו חולה וצריך להם אסור להעלות בדמיהם יותר מהראוי ואפילו לא מצאו אחרים ופסקו לו הרבה אין לו אלא דמיהן (שם); ... יא. מצוה לבקר החולה ואפילו גדול ילך לבקר הקטן אפילו כ"פ ביום והמוסיף משוכח כשאינו לטורח על החולה. והשונא לא יבקר שונאו ולא ינחמו באבלו אבל מותר ללוותו. ומיחו הכל לפי השונאים והשנאה; יב. הקרובים והחברים שרגילים תמיד לכונוס לביתו הולכים לבקרו מיד כששמעו חולי החרחוקים אחר ג' ימים. ואם קפץ עליו החולי הולכים מיד. וכשהחולה שוכב בארץ לא ישב המבקר על כסא שגבוה ממנו, וכששוכב במטה מותר; יג. לא יבקר בפניו חולי מעיים ועין וראש ולחולה שקשה לו הדבור רק יכנוס בבית החיצון ושואל אם צריך לאיזה דבר ושומע צערו ומבקש עליו רחמים; יד. מבקר גם לחולה נכרי. ובקור חולה ונחום אבל אם יכול לקיים שניהם ביקור קודם ואם לאו נחום קודם. ולא יבקר בג' שעות ראשונות מהיום ובג' אחרונות; טו. עיקר מצות בקור הוא לעיין מה צריך החולה ולעשות לו וכדי שימצא ג"ר עם חביריו וכדי שיתן דעתו לבקש רחמים עליו. ואם בקר ולא בקש — לא קיים המצוה. וכשמבקש בפניו יבקש בל' שרוצה, ושלא בפניו יבקש רק בלה"ק ויכלול בתוך כל חולי ישראל.

(עמק הבכא, הלכות בקור וחלים, ד' שצג ע"א—ע"ב)

(בד' שצד ע"א ואילך — תפילה על החולה; סדר הוידי חולה).